

ADOMAS ŠOBLINSKAS

DIDAKTINĖS J. BALČIKONIO IDĖJOS

Daugiau kaip dešimtį savo gyvenimo metų prof. J. Balčikonis atidavė darbui vidurinio mokslo įstaigose. Kokias didaktines idėjas propagavo mokydamas lietuvių kalbos dėstyimo metodikos J. Balčikonis, kokiais didaktiniais principais jis pats vadovavosi dėstydamas lietuvių kalbą, kokius metodus taikė, šiandien nelengva pasakyti. Apie kai ką galime spręsti tik netiesiogiai iš jo recenzijų, studentų užrašytų paskaitų konspektų.

Nėra abejonės, kad J. Balčikonis buvo susipažinęs su K. Ušinskio didaktikos idėjomis ir jo mintimis apie gimtosios kalbos dėstymą bei paskirtį mokykloje. Palyginkime K. Ušinskio ir J. Balčikonio mintis šiuo klausimu.

K. Ušinskis 1861 m. rašė: „Поколения народа проходят одно за другим, но результаты жизни каждого поколения остаются в языке — в наследие потомкам. В сокровищницу родного слова складывает одно поколение за другим плоды глубоких сердечных движений, плоды исторических событий, верования, воззрения, следы прожитого горя и прожитой радости, — словом, весь след своей духовной жизни народ бережно сохраняет в народном слове“¹.

J. Balčikonis 1930 m. kalbėjo: „Gerbiemieji klausytojai, tikiuosi, bus girdėję kad kiekviena tauta turi savo skirtingą veidą, kad kiekvienos tautos dvasia skiriasi nuo kitų tautų dvasios. O iš ko galim pažinti savo tautos dvasią? Daugiausiai iš kalbos. Tauta į kalbą sukrauna savo dvasios turtus, kaip į kokią klėtį. Kalboj atsimuša tautos galvojimas, jausmai, sąmojis. Bet reikia gerai pažinti kalbą, kad iš jos galėtum suprasti tautos dvasią“².

Tikriausiai J. Balčikoniiui buvo žinomos F. Buslajevio, J. Groto, I. Sreznevskio ir kitų to meto garsių rusų filologų mintys apie gimtosios kalbos reikšmę jauno žmogaus dvasinio pasaulio formavimuisi.

Kad J. Balčikonis turėjo aiškiai susiformavusias didaktines pažiūras į gimtosios kalbos dėstymą, matyti iš jo dar 1918 m. Voroneže rašytos J. Murkos „Lietuvių kalbos vadovėlio“ recenzijos. Iš tos recenzijos aiškėja visų pirma J. Balčikonio požiūris į gimtosios kalbos vadovėlio struktūrą. Pirmiausia J. Balčikonis minėtojo vadovėlio autoriui priekaištuoja dėl tekstų, „kurie užima maždaug trečią vadovėlio dalį ir kurie dažnai jokių gramatikos taisyklių neilustruoja“³.

¹ Хрестоматия по методике русского языка / Русский язык как предмет преподавания. — М., 1982, с. 47.

² Balčikonis J. Rinktiniai raštai. — V., 1978, t. 1, p. 105. Toliau cituojama sutrumpintai: RR I (V., 1978), RR II (V., 1982).

³ RR I 37.

Griežtai pasisako ir dėl „didelės daugybės taisyklių“, kurių didesnė pusė „dėl nesusipratimo pavadintos taisyklėmis“. Panagrinėjus J. Balčikonio priekaištus J. Murkos vadovėlio taisyklėms, galima būtų suformuluoti tokius šiam vadovėlio elementui reikalavimus: taisyklė turi būti paprasta ir suprantama, sutikti su tiesa ir būti vykusiai suformuluota.

Pagrįstai J. Balčikonis šaipėsi iš įmantrių, nieko kalbos mokėjimui neduodančių J. Murkos vadovėlio pratimų. Recenzentas cituoja tokią pratimo užduotį: „Perskaitykite Vaižganto „Juostų“ raštą, užsimerkite: akyse pasirodys vaizdelių(!). Jei vaizdelių nepasirodytų, skaitykite vėl ir vėl, kol vaizdeliai pradės rodytis“ ir prirašo repliką: „Man, tikiuos ir mokiniams, nelabai suprantama, kam čia reikia merktis, kad imtų rodytis vaizdeliai“⁴. Panašios J. Balčikonio kritikos susilaukia ir tie J. Murkos pratimai, kur jis vaikams liepia piešti visokius paveikslėlius. Ne be ironijos jis rašė: „Iš pradžios žmogus stebiesi, nežinodamas, kaip reikia piešti kalbos pamokose tuos paveikslėlius, kol, pagaliau, p. 20 randi paties autoriaus pamokymą, kaip galėtum tą darbą atlikti: „Piešdami, paveikslėlius spalvomis puošia, o žodžių paveikslus puošia gražiais žodžiais ir pasakymais“. Ir priduria: „Bet kiek čia gali padėti kalbai išmokti panašūs piešiniai ir dar „įvairiom spalvom“, reikia labai abejoti“⁵.

J. Balčikonis, kaip rodo iš Panevėžio laikų išlikę konspektai, gimtąją kalbą dėstė be vadovėlio, tos elementarios ir būtiniausios mokymo priemonės, versdamasis gyvu žodžiu, kreida ir lenta. Esant menkai mokyklos materialinei bazei, apie gimtosios kalbos dėstymo modernizavimą jis nė negalėjo galvoti ir vertėsi tradiciniais dėstymo metodais, pažįstamais iš rusų metodininkų darbų ir praktikuojamais carinės Rusijos mokyklose.

Sprendžiant iš paskaitų konspektų, dėstymo metodą J. Balčikonis pasirinkdavo atsižvelgdamas į gramatinės medžiagos pobūdį. Paradigmų mokydavo stebėjimo metodu, stengdavosi pateikti ne pliką paradigmą, kaip kad daroma dabar, bet taip, kad mokinys ar studentas pajustų jos formų reikšmes, funkcionavimą kalboje. Pvz., mokydamas linksniavimo, lygiagrečiai pateikdavo ir klausimus: Kas eina? Vaik-as, vaik-ai. Sustok! Sustokite! Vaik-e, vaik-ai. Kieno kepurė? Vaik-o, vaik-ų. Kam davė sūrio? Vaik-ui, vaik-ams ir t.t.⁶

Veiksmažodžio formų paradigmas pateikdavo kartu su įvardžiais: 1. Aš neš-u, 2. Tu neš-i, 3. Jis neš-a ir t.t.⁷

Būdvardžių ir būdvardiškųjų kalbos dalių linksniavimo mokymą siedavo su daiktavardžių mokymu: „V. geras laukas, K. gero lauko, D. geram laukui“ ir t.t.⁸ Tiesa, kai kuriuos linksnius vadindavo savaip: be jau minėtojo *davininko* (D), turėjo ir *papildininką*, ir *įrankininką*⁹.

⁴ RR I 37

⁵ Ten pat, p. 38

⁶ RR II 17.

⁷ Ten pat, p. 44.

⁸ Ten pat, p. 29.

⁹ Ten pat, p. 18.

Kartais be didesnių komentarų liepdavo mokiniams išžiūrėti, kaip kirtis šokinėja paradigmos¹⁰. Kalbos reiškinių stebėjimas yra specifinis kalbų mokymo metodas, nepraradęs pedagogų pasitikėjimo ir šiandien. Juo, galima sakyti, J. Balčikonis naudojosi tobulai.

Dėstant kalbą, neįmanoma išsiversti be analogijos. Nevengdavo jos ir J. Balčikonis. Pvz., supažindinęs su daiktavardžio vyras kirčiavimo paradigma, jos smulčiau neanalizuodamas nurodo, kad kaip vyras linksniuojami ir kirčiuojami žodžiai *auksas, inkstas, kaulas* ir t.t., o kaip *lapas – autas, diržas, ginklas* ir t.t.¹¹

Kalbos reiškinius geriau suprasti padeda, jų sistemišką pobūdį atskleidžia klasifikacija. Šiuo metodu J. Balčikonis naudojosi dėstydamas jungtukus, aiškindamas veiksmažodžių valdymą.

Daug sunkiau yra pasekti, kokių principų J. Balčikonis laikydavosi, dėstydamas lietuvių kalbą, kodėl pasirinko vienokią ar kitokią gramatinės medžiagos pateikimo tvarką.

J. Balčikonis yra nurodęs tris svarbiausius lietuvių kalbos mokymo tikslus: „1) išmokyti sąmoningai naudotis tuo kalbos materialu, kurį mokiniai su savim atsineša į mokyklą iš namų; 2) padidinti atsineštą žodžių leksikoną ir 3) išmokyti rašybos“. Ir čia pat pasako, kad iš tų trijų dalykų gimnazija teismoko tik rašybos, ir su kartėliu priduria: „bet tai juk nėra kalba“¹². Įdomus dalykas, kad dar 1919 metais rašytame straipsnyje nurodyti lietuvių kalbos dėstymo trūkumai tebėra būdingi ir šiandien. J. Balčikonis tvirtino: „Kuo mokinsys ilgiau sėdi mokykloje, tuo labiau sugadina savo kalbą: vyresniųjų klasių mokiniai kalbos moka prasčiau už žemesniųjų klasių mokinius, tik vyresnieji paprastai mažiau daro rašybos klaidų“¹³. Regis, visai panaši padėtis mūsų mokyklose tebėra iki šiol. Dar pacituosiu vieną vietą iš to paties straipsnio: „Suprantamas daiktas, tada mokykla galės išmokyti kalbos, kada patys mokytojai jos mokės, ir ne tik lietuvių kalbos mokytojai, bet ir kitų dalykų. Vadinasi, kalbos mokyti turi visi mokytojai. Reikia, kad mokinsys per visas pamokas girdėtų taisyklingai kalbant, kad kiekvienas mokytojas, vis tiek, kurio dalyko, galėtų jam pataisyti kalbos klaidą“¹⁴. Kas bent kiek esame pažįstamas su dabartine mokykla, puikiai žinome, kad ir praėjus daugiau kaip 65 metams kelta mintis tebėra utopiška, nes kaip ir anais laikais kai kurie diplomuoti lietuvių kalbos mokytojai padeda kitiems teršti kalbą, dažnai gyvesnį žodį, konstrukciją mokinio rašinyje pakeičia nuvalkiotu knyginio, o kartais ir žargonišku.

Suprasdamas, kad teorinių žinių apie kalbą geram jos mokėjimui nepakanka, J. Balčikonis itin daug dėmesio skyrė rašomiesiems lietuvių kalbos darbams tiek vidurinėse mokyklose, tiek universitete, kantriai juos taisydavo ir aptarinėdavo pasitaikiusias kalbos klaidas. Vienas iš plačiausių ir išsamiausių rašiniams skirtų straipsnių „Rašomieji darbai“ išspausdintas „Švietimo darbe“ 1928 m. Nr. 9 (108), gai-

¹⁰ Ten pat, p. 19.

¹¹ RR II 20.

¹² Ten pat, p. 156.

¹³ RR II 156.

¹⁴ Ten pat, 157.

Iš tik, kad jis ilgą laiką mokytojams buvo sunkokai prieinamas ir dėl to beveik užmirštas. Straipsnis yra tokio aukšto teorinio lygio, kad ir šiandien daugelis jo teiginių nėra nepaseno, tebėra visiškai aktualūs mūsų mokykloms.

Rašini J. Balčikonis supranta kaip atsakymą į pateiktą klausimą, anot jo, „vadinama tema“. Rašiniui jis pripažįsta kūrybinį pradą, todėl visiškai suprantamas toks tvirtinimas: „Rašiniai pagal savo idėją yra meno veikaliukai. Mažam mokinio rašinėly reiškiasi menininko subjektyviškumas ir meno veikalo autonomiškumas“. Straipsnyje skatinama puoselėti literatūrinius mokinių gabumus, tačiau pabrėžia, jog „yra neatsargių žmonių, kurie rašinio nesąmonės palaiko talentingumo ženklu“¹⁵.

Aktualus ir šiandien J. Balčikonio pastebėjimas, jog rašiniams, labiausiai žemesnėse klasėse, mokiniai turi būti rengiami, kitaip iš jų darbo maža tebus nauda; aukštesnėse klasėse tas prirengimas galės būti kiek mažesnis, bet vis vien reikalingas.

Straipsnyje pakankamai išsamiai išnagrinėti ir rašinio teorijos, ir technikos dalykai – aptariamos rašinių rūšys, tema, planas, medžiagos rinkimas, juodraštis, švarraštis, apimtis ir kt. Pateiksiu iš minėtųjų straipsnio skyrių vieną kitą aktualesnę metodikos idėją.

Kalbėdamas apie temos parinkimą, J. Balčikonis kelia tokius reikalavimus: 1) tema turi tikti mokinių amžiui ir išsilavinimui; 2) būti paimta iš mokiniams žinomos ir prieinamos srities; 3) logiškai apibrėžta ir tiksliai suformuluota. Į tuos reikalavimus ne visada atsižvelgiama ir šiais laikais.

Visiškai galima pritarti J. Balčikonio pozicijai dėl rašinio plano. Paklauskime jo samprotavimų: „Dabar klausimas, ar visados reikia rašyti planą? Yra mokytojų, kurie nelabai reikalauja, kad jis būtų rašomas. Mano nuomone, jei yra duodamas rašinys parašyti namie, tai planas būtina reikalingas. Be plano galima tada apsieiti, kada visai maža laiko, bet planą vis tiek reikia turėti bent galvoje, kitaip rašinys neturės jokios vertės: vietomis gali atsitikti praleidimų, vietomis pasikartojimų, vietomis nukrypimų nuo temos ir t. t.“¹⁶ Nuo savęs galėtume pridurti tik tiek, jog plano atsisakome ir vienu kitu atveju dar dėl rašinio specifinio žanro (pareiškimas, miniatiūra, aforizmas ir t. t.), tačiau normalus rašinys be plano beprasmis dalykas, tuščias laiko eikvojimas. Geras rašinio planas lavina mokinio mąstymą, todėl J. Balčikonis suformulavo ir tam tikrus loginius reikalavimus, pateikė jo schemą, kurios ir šiandien daugelis mokytojų laikosi, kai moko vaikus sudarinėti planus.

Renkant rašiniui medžiagą, J. Balčikonis siūlo naudotis 17 x 10 formato lapeliais, nes tada medžiagą „lengviau sutvarkyti, suskirstyti“, nereikšmingus, šalutinius dalykus atmesti. Į lapelius jis siūlė užsirašinėti ir rašiniui reikalingas citatas, tačiau neperkrauti jomis rašinio, kad šis neprarastų savarankiškumo.

Straipsnyje yra ir daugiau originalių ir šiandien dar aktualių minčių dėl rašinio juodraščio ir švarraščio („grynraščio“), pradžios ir pabaigos.

¹⁵ RR II 231.

¹⁶ RR II 234.

Pirmutiniu rašinio stiliaus reikalavimu J. Balčikonis laikė taisyklingumą. Anot jo, „Tvirtinimas, kad gali būti geras stilius ten, kur kalba netaisyklinga, yra viena nesąmonė“¹⁷. Manychiau, kad reikalavimai, kuriuos jis kėlė geram rašinio stiliui, kaip atmintinė, galėtų kabėti kiekvienos mokyklos lietuvių kalbos ir literatūros kabine-
te. Štai jie:

1) Rašyk taip, kaip kalbi, ir bus gerai.

2) Nerašyk per ilgais sakiniais: gyva kalba ilgų sakinių nemėgsta.

3) Sakiniai turi turėti išvidinį sąryšį.

4) Minčiai reikšti reikia rinkti tokius žodžius, kurie labiausiai jai tinka¹⁸.

Nepaprastai taikliai ir glaustai aprėpti esminiai individualaus stiliaus dalykai: funkcinė priklausomybė, leksika, sintaksė, pagaliau tekstas.

Didelę reikšmę gero stiliaus ugdymui teikė lektūrai. „Lektūra stiliui turi didelę reikšmę, — rašė jis, — todėl gal bus čia ne pro šalį priminti, kaip mokiniai turi skaityti. Skaitant reikia knygos žymesnes vietas ir turinį įsirašinėti į tam tikrą sąsiuvinį. Viena, toks įsirašinėjimas pripratina mokinius rašyti, o antra, jie geriau supranta ir ilgiau atsimena, ką užsirašo“¹⁹. Vadinas, jei norime, kad mūsų mokiniai iš skaitomų knygų tikrai turėtų naudą, turime pratinti juos skaityti su šratinuku ir sąsiuvinium rankoje, tik taip jie įpras rašyti, pratinsis generuoti tekstą.

Originali ir savita J. Balčikonio rašinių taisymo metodika. Visų pirma jis reikalavo „rūpestingai ir mokamai“ taisyti rašinius, nes, blogai ištaisius, „beveik nėra naudos“. Mokytojo uždaviniu laikė paaiškinti viso rašinio klaidas, susirašyti jas į tam tikrą sąsiuvinį. Pats kiekvieno rašinio klaidas susirašydavo į nedidelio formato (10cm x 4,5 cm) lapelius, kad galėtų jas grupuoti. Rašinių aptarimo pabaigoje jis rekomenduoja 1–2 geresnius rašinius paskaityti klasei. Iš mokinių buvo reikalaujama grąžintus rašinius rūpestingai taisyti, nepakęsdavo čia jokio apsileidimo ar nevalyvumo, neištaisytas ar blogai ištaisytas klaidas siūlydavo „ pridėti prie naujo darbo klaidų ir tokiuo būdu pamažinti ženklą“²⁰. Kaip matyti iš anksčiau rašyto straipsnio (1927), J. Balčikonis, aptardamas rašinius, daugiausia taisydavo logiškai primityvius sakinius, tautologijas ir pleonazmus, įvairius anachronizmus. Štai keletas iš temos „Nemuno reikšmė Lietuvai“ į specialų sąsiuvinį nurašytų sakinių:

1. Kaip kiekvienas gamtos reiškiny, taip ir Nemunas turi Lietuvai reikšmės.

2. Mūsų kunigaikščiai atplaukdavo Nemunu, nes tuomet gelžkelių dar nebuvo, o kad ir buvo tai nepatogūs.

3. Nemune yra gana daug žuvų, kurias gaudė žmonės, žvejais vadinami²¹.

Čia kai kas gal galėtų papriekaištauti ir mokytojui, kuris parinkdavo tokias siauras samprotaujamojo pobūdžio temas ir versdavo mokinius gerokai prakaituoti, kol jie išlukštendavo jas. Įdomumo dėlei pažiūrėkime, kaip šiandien rašo mūsų mokyklų abiturientai. Pvz.:

1. Pas Lapiną visą laiką pilna vaikų, kurie mėgsta ir supranta Lapino pasakas.

¹⁷ RR II 239.

¹⁸ Ten pat, p. 239.

¹⁹ Ten pat, p. 239.

²⁰ RR II 241.

²¹ RR I 68–69.

2. Liudas Vasaris — literatūros lyrinis herojus. Nuolatinės abejonės, viltys, nepasitenkinimai ir nusivylimai supa Liudo Vasario paveikslą.

3. Ir kuomet žemė sukūrė sau žmogų, kurio dvi kojos tvirtai rėmėsi į žemės rutulį, o rankose jis laikė saulę, tą žmogų ji pavadino komunistu. Jo rankos buvo skirtos tau, žeme. Tai buvo tvirtos darbininko rankos. Jos — tarsi obels šakos, aplipusios puikiais vaisiais — darbais.

Taip rašo ne eiliniai mokiniai, o vadinamieji pirmūnai, medalininkai.

Reikia pasakyti, jog ir šiandien neturime didaktiškai pagrįstos rašinių sistemos mūsų mokykloms, mokiniai negauna arba beveik negauna jokių teorinių žinių apie rašinį, rašinių aptarimo pamokose net aukštesnėse klasėse daugiausia kalbama tik apie rašybos ir skyrybos klaidas, mokytojai kartais nutaiso arba palieka visai netaisytas šiurkščias rašinių kalbos klaidas. Taip dažniausiai yra tose mokyklose, kur prie mokyklos vairo stovi nelituanistas ar apskritai kalbos reikalais nesidomintis žmogus ir negalintis tokių lituanisto „apsirikimų“ pastebėti. Labiausiai kelia nerimą ta aplinkybė, kad panašias klaidas taisančių lituanistų skaičius mūsų mokyklose mažėja, buvę prof. J. Balčikonio mokiniai lituanistai jau yra sulaukę pagarbaus amžiaus ir vis rečiau besutinkami mokyklose, o jo metodinės idėjos vis labiau užmiršamos, užmiršamas jo skatinimas mokytį vaikus dirbti.

Mokytojaudamas Panevėžyje 1921 m. J. Balčikonis rašė: „Nepamirškim, kad mokslas yra darbas, o darbas negali būti lengvas, kaip kvadratas negali būti apskritas. Nelaikykim darbo prakeikimu, bet laime, skirta žmogui šioj ašarų pakalnėj“²².

Minėdami prof. J. Balčikonio 100-ąją gimimo dieną, turime puikią progą prisiminti jo nuopelnus mokyklai, dar kartą apžvelgti jo skelbtas metodikos idėjas. Mūsų visų džiaugsmui, jos nepaseno, tebėra aktualios kaip ir anais tolimais laikais, iš jo nemažai gali pasimokyti jauni mokytojai lituanistai, skaitydami raštų dvitomį, pasirinkti įdomios medžiagos lietuvių kalbos dėstymui.

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ИДЕИ Ю. БАЛЬЧИКОНИСА

Резюме

Профессор Ю. Бальчиконис был не только выдающимся языковедом, но и педагогом, внес свой вклад в методику преподавания родного литовского языка. Но несомненно, что в своей преподавательской работе он пользовался дидактическими идеями К. Д. Ушинского и других русских методистов. Методическая концепция Ю. Бальчикониса в настоящей статье восстанавливается по его рецензиям на учебники литовского языка, по конспектам лекций методики преподавания и по методическим статьям. Многие дидактические идеи профессора не потеряли своей актуальности в преподавании литовского языка. Особенно ценна в дидактическом отношении его статья о школьных письменных работах, опубликованная в 1928 г., в которой подробно разбираются вопросы теории и практики сочинений в средней школе.